

Garemijs, werk van Jan Garemijs

ONGEKEND WERK VAN JAN GAREMIJN IN HET CONFRERIEBOEK VAN DE H. DOROTHEA

A. VANDEWALLE en W. LE LOUP

Elders handelden wij over de samenstelling en de werking van de confrerie van de H. Dorothea in de jaren 1651-1784, zoals die bleken uit het inschrijvingsregister van deze vereniging¹. Dit register of confrerieboek bezit evenwel ook een groot artistiek belang, dat zeker niet in de onbekendheid mag blijven².

Het register meet 36,5 x 24 x 6 cm. Het telt 284 papieren folio's : het 1ste tot het 7de ongenummerd en onbeschreven ; het 8ste ongenummerd en beschreven met een opdracht ; het 9de tot het 171ste genummerd van 1 tot 166 (102, 103 en 142 overgeslagen) en beschreven tot 139 r° met de bestuursvernieuwingen en beslissingen i.v.m. ledenopname en andere activiteiten ; het 172ste tot het 217de ongenummerd en onbeschreven ; het 218de

1. A. VANDEWALLE, *Hoogstaande bloemenliefhebbers in het Brugse, 1651-1784*, in *Biekorf*, 80 (1980) 3-4, p. 89-92. A. VANDEWALLE, *De bloemlievende broederschap van de H. Dorothea te Brugge, 1651-1784*, in *Het Brugs Ommeland*, g. XIX (1979) p. 259-266.

2. SAB., Reeks 539 : *Handschriften, Confrerieboek Dorothea*.

Een recto-blz. uit het confrerieboek, 1759 (f° 115 r°).

genummerd als 167 en het 219de tot het 232ste ongenummerd en beschreven met de chronologische ledenlijsten ; het 233ste tot het 265ste ongenummerd en onbeschreven ; het 266ste en het 267ste ongenummerd en beschreven met de index op de resoluties ; het 268ste tot het 284ste ongenummerd en onbeschreven. De genummerde folio's 99 tot 139 bevatten telkens op de rectzijde een lavistekening (uitgenomen 100, 108 en 120). De bladspiegel is steeds duidelijk afgelijnd. Aan de soms half afgesneden en herschreven nummering van de folio's en de te smalle rug is te zien dat het register niet in zijn oorspronkelijke band steekt, doch later is heringebonden. Het uitzicht van de band laat hem als vermoedelijk van de 18de eeuw dateren. Hij is van bordpapier overtrokken met rood marokijnleder met goudstempeling. Het voor- en achterplat zijn eenvoudig omkaderd door een filet van acanthusbladen. De rug is rijkelijk versierd met een bloemmotief, dat tussen de 7 koorden acht maal herhaald is. De snede is verguld. In het papier vonden we als watermerken de lelie van Straatsburg, het Christusmonogram IHS (met kruis in de H) en de initialen IV. Het zijn allen merken van de Franse papiermolen van Jean Villedary, die van rond 1650 tot 1812 door het familiebedrijf werden gebruikt, en die borg stonden voor een papier van uitstekende kwaliteit, dat een grote uitvoer kende naar de Nederlanden³. Er zijn sporen van het vroeger klassemment in de verzameling Van den Bogaerde : afgescheurd ex-libris en weggenomen rugnummer.

Vanaf het begin is het geschrift in het register zeer verzorgd, en na enige tijd groeit het uit tot werkelijke kalligrafie. Daarenboven zijn er de lavistekeningen die vanaf het jaar 1742 boven elke inschrijving van het nieuw verkozen bestuur zijn aangebracht. Zij zijn steeds een uitgewerkte versiering van het woord proost, en staan meestal met de als dusdanig verkozen persoon in verband. In 27 gevallen bevatten ze het wapenschild van deze persoon, veelal vergezeld van zijn uitwendige versierselen en wapenspreuk. 6 of 7 tekeningen bevatten ook een voorstelling van de

3. W.A. CHURCHILL, *Watermarks in paper in Holland, England, France, etc., in the XVII and XVIII century and their interconnection*. Amsterdam, Menno Hertzberger, 1967, nr. 401.

H. Dorothea, al dan niet met een evocatie van de bloementeel op de achtergrond. De heilige is voorgesteld als een jonkvrouw of een engel met een bloemenslinger of palmtak in de hand, een bloemenkroon boven het hoofd, of bloemenslingers in de omgeving⁴. Hiermede wordt de iconografie van deze heilige te Brugge, tot hiertoe slechts schaars vertegenwoordigd⁵, op een belangrijke wijze aangevuld. Tussen de jaren 1756 en 1771 zijn 10 tekeningen gesigneerd met de letters I.G. of J.G. Dit zijn de initialen van de bekende 18de eeuwse Brugse schilder Jan Garemijn. De andere tekeningen zijn niet genaamtekend. Ze vallen nochtans alle binnen de actieve periode van dezelfde kunstenaar. Of daarvoor alle tekeningen aan Garemijn kunnen toegeschreven worden is helemaal niet bewezen. Vooreerst kunnen we duidelijk stellen dat het tekstgedeelte niet door hem werd verzorgd, evenmin als de omkadering die op ieder blad en na de tekening werd aangebracht.

Van de 18de eeuwse Brugse schilders is Jan Garemijn (1712-1799) wel het best bestudeerd⁶. Hij blijkt in de Vlaamse schilderkunst van die tijd een niet onbelangrijk figuur te zijn ondanks

4. Vergelijk A.E. GREENE, *Heiligen en hun attributen*, Amsterdam, z.d., p. 15. J.J. M. TIMMERS, *Symboliek en Iconographie der Christelijke Kunst*, Roermond-Maaseik, 1947, p. 901. L. REAU, *Iconographie de l'art chrétien*, Paris, Presses Universitaires, 1958, dl. 3, 1, p. 404. De heilige Dorothea, patrones van tuinbouwers en bloemisten, wordt doorgaans voorgesteld met een mand vruchten en een tuil rozen in de hand of aan de voeten en een kroon van bloemen op het hoofd, soms aangevuld met een palmtak. Op de hier besproken voorstellingen is de mand met vruchten echter nergens te bespeuren. De confrerie was trouwens enkel aan de bloemen gewijd. L. DU BROUC DE SE-GANGE, *Les Saints. Patrons des corporations et protecteurs speciaux*, Paris, 1887, pp. 118-119.

5. V. VERMEERSCH, *Dorothea*, - *Brugs Kunstlexicon*, in *Brugsch Handelsblad*, 26.3.1976.

6. B. DE PREST, *Directeur Jan Garemijn als kunstschilder*, Brugge, 1970, pp. 75-146. E. HOSTEN en E. STRUBBE, *Het leven van Jan Garemijn*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, dl. LXXIV (1931), pp. 81-96. E. HOSTEN en E. STRUBBE, *De Brugsche academie van 1765 tot 1775*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, dl. LXXIV (1931), pp. 97-120. A. JANSSENS DE BISTHOVEN, *De Schilder Jan Garemijn (1712-1799)*, in *Drie Vlaamse meesters van de XVIIIe eeuw*, Brugge, 1955, pp. 12-68. A. JANSSENS DE BISTHOVEN, *Achttiende-eeuwse salonkunst te Brugge*, in *West-Vlaanderen*

het feit dat Brugge als kunstcentrum toen niet veel te betekenen had naast een centrum als Antwerpen. Heel wat 18de eeuwse schilders, waaronder P.J. Verhagen de belangrijkste is, werken nog onder Rubeniaanse invloed en vervolmaken hun kennis door een studiereis en -verblijf te Rome. Anderen laten zich meer door de verfijnde Franse stijl beïnvloeden en naar het einde van de eeuw evolueert men geleidelijk naar de romantiek⁷. Garemin lijkt ons eerder beïnvloed door de Franse meesters voor wat zijn landschappen en salonstukken betreft. Een eigen expressiviteit komt bij hem het best tot uiting in zijn koppen en genretafereelen, terwijl zijn religieuze werken nog eerder aanleunen bij de Rubeniaanse komposities. De beste werken van Garemin kan men situeren in de periode na 1753, waarin hij aanhoudend opdrachten kreeg vanwege de adel, geestelijkheid en gefortuneerde burgerij. Als waardering voor zijn artistieke bedrijvigheid werd hij in 1765 tot directeur van de Brugse Academie benoemd, functie die hij tot 1775 waarnam.

In de tekeningen van het confrerieboek, gewoonlijk in een ruimte van $\pm 9 \times 17$ cm., kan men drie grote groepen onderscheiden. Een eerste groep vormen die waar men een sobere versiering heeft rondom het woord proost. In een tweede groep situeren we deze waar men een versierd wapenschild aantreft en een derde groep geeft het wapenschild een plaats temidden van een landelijk tafereel. Stijlkundig kunnen we in de tekeningen die vanaf 1742 tot 1783 jaarlijks werden aangebracht een evolutie zien die gaat van een rococostijl (bloemen, schelpmotief, cartouches,

(1955), nr. 2, pp. 71-73. A. JANSSENS DE BISTHOVEN, *Zeven notitieboekjes van Jan Garemin*, in *Schatten voor Brugge*, Brugge, 1972, nr. 41. A. JANSSENS DE BISTHOVEN, *Jan Garemin, landschap met het uitdelven van de Gentse Vaart 1753 : industriegebied 1979*, in *Het Brugs Ommeland*, jg. XIX (1979), p. 304-310. A.M. RETSIN, *Geschiedenis van de Brugse Vrije Academie, 1717-1881*, Lic. Verhandeling, RUG, 1972, pp. 71-86.

7. P. BAUTIER, *La Peinture en Belgique au XVIIIe siècle*, Bruxelles, 1945. D. COEKELBERGHS, *Les peintres belges à Rome de 1700 à 1830*, Brussel-Rome, 1976. Comte D'ARSHOT, *Le portrait aux 17e et 18e siècles*, Bruxelles, 1945. C. GAY, *De schilderkunst van de achttiende eeuw*, in *Geschiedenis van de schilderkunst*, XIV, Antwerpen, Spectrum, 1967. F.M. HUEBNER, *De romantische schilderkunst in Vlaanderen (1780-1850)*, Den Haag, Oceanus, 1944.

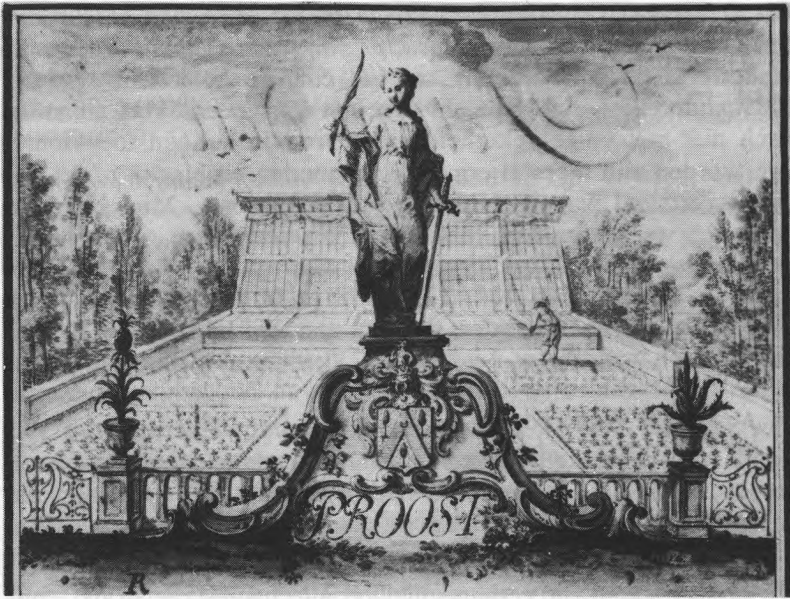
zwierige lijnen en afgeronde hoeken) naar een meer klassicistische vormentaal (guirlandes, ringen, rechte lijnen en scherpe hoeken).

Ook in de letters van het woord «proost» heeft men dezelfde tendens. Tot in de jaren 1760 zijn de letters versierd met bladmotieven om dan te evolueren naar een strenge geschreefde letter. Het gaat steeds om gewassen tekeningen (lavis). Men krijgt een reliëf- en volumeindruk door het harmonieus samengaan van verschillende grijsgradaties die met de pen en het penseel werden aangebracht, dat alles nog verlevendigd door het plaatsen van korte lijntjes en stippen. Er is geen gebruik gemaakt van kleuren. Om de kleuren van de wapenschilden aan te duiden zijn de conventionele arceringswijzen gebruikt. De compositie is steeds evenwichtig, vanuit het midden opgebouwd.

In de tekeningen heeft men enige elementen die steeds opnieuw voorkomen. Centraal heeft men steeds een wapenschild, gevat in een cartouche. Daarrond zijn dan de wapenhouders en dekstukken aangebracht. Bij ontstentenis daarvan wordt het wapen door enkele putti vastgehouden en soms in een landschap geplaatst. Rond de wapendragende cartouches zijn meestal bloemenslingers en -tuiltjes aangebracht. De eventueel aanvullende elementen die dan nog voorkomen houden meestal verband met het ambt van de proost. Bij militaire gezagsdragers zijn dat wapens, bij geestelijken eerder een voorstelling van de H. Dorothea. In de tekeningen die door Garemijn gesigneerd zijn kan men nooit van oppervlakkigheid gewagen. Op fol. 127 r° (zie pl.) heeft men een duidelijk voorbeeld van de symmetrische opstelling. Centraal staat de H. Dorothea, het wapen en het woord proost. Daarachter spreidt zich een mooi afgebakende tuin die afgesloten wordt met een grote serre. Buiten de tuinmuren bevindt zich een boomgaard, misschien omdat de proost van dit jaar juist A.L. Van den Bogaerde was. Bij de tekening van fol. 115 r° heeft men als cartouchebedekking een liggend wiel waarop brandende kaarsen en een kruis staan, attributen van St. Donaas. Dit is niet zo toevallig want de confrerieproost in 1759 was E.H. R. Vanden Hecke, kanunnik van Sint-Donaas.

Er zijn tien tekeningen door Garemijn gesigneerd, daterend tussen 1756 (fol. 112) en 1771 (fol. 127). De meeste ondertekende tekeningen van Garemijn zijn van de mooiste die in het boek

Lavistekening bij proost A.L. Van den Bogaerde, 1771 (f° 127 r°).

voorkomen. Enkele, zoals op fol. 119 r° en f° 121 r°, zijn eerder sober gehouden. Bij zes van de tien ontmoeten we de nogal zware putti die op wolken gezeten het wapenschild of een bloemenkrans vasthouden. Zij vertonen duidelijk dezelfde kenmerken als bij Garemijn's religieuze schilderijen «de aankomst van Frans de Mulder te Duinkerken» (Brugge, St. Gilliskerk) en «de opvoeding van Maria» (Brugge, St. Annakerk). Het geheel van het wapenschild, bloemenversiering en putti situeert zich meestal tegen een achtergrond van wolken. De weinige taferelen waar een tuinman op voorkomt (vooral fol. 138 r° is typerend) leunen voor wat de personages betreft sterker aan bij de schilderijen-genretaferele «het delven van de Gentse vaart» en het «Pandreitje te Brugge», beide bewaard in de Stedelijke Musea te Brugge.

Op stijlkundige basis en rekening houdend met de gesigneerde tekeningen van Garemijn is het wel mogelijk met enige zekerheid de niet genaamtekende tekeningen van fol. 104, 106, 107, 111,

114, 117, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 135, 137, 138 en 139 aan Jan Gareminj toe te schrijven. Op grond daarvan kunnen we de medewerking van Gareminj aan het confrerieboek van 1745 tot 1783 situeren. De tekeningen die niet gesigneerd zijn en stilistisch niet met enige zekerheid aan Gareminj kunnen toegeschreven worden zijn meestal erg sober gehouden en bieden ofwel een weinig versierd wapenschild of de tekst «proost». Misschien zijn deze het werk van één van Gareminj's leerlingen, waarbij dan aan A. Suweyns (1720-1789) kan gedacht worden. De tekeningen van fol. 132, 133 en 134 (1776-1778) zijn eerder classicistisch uitgewerkt en doen eerder denken aan de tekeningen - bladversieringen van Pieter Ledoux (1730-1807), leerling van Gareminj, die de gekleurde lavistekeningen van het gulden boek van de Academie verzorgde.

Het is wel opmerkelijk dat er een nauw verband bestaat tussen de leden van de confrerie, de opdrachtgevers van Gareminj die gekend zijn⁸ en de leden van de jointe van de Brugse Academie⁹.

We onderzochten dit verband niet op alle namen die in het confrerieboek voorkomen maar beperkten ons tot enkele. Gareminj kreeg in 1743 als opdracht het grafmonument voor Mgr. J.B. de Castillion, bisschop van Brugge, te ontwerpen. Dezelfde werd in 1744 proost van de confrerie. Mgr. Caïmo, bisschop van Brugge en in 1755 proost van de confrerie bestelde in 1766 bij Gareminj zeven doeken voor de versiering van de eetzaal in het bisschoppelijk paleis. J. Rapaert die een kamerversiering bestelde was van 1731 tot 1755 lid, en in 1740 proost van de confrerie. In de jointe, die in 1765 Gareminj tot directeur van de Academie aanstelde, waren er van de dertien edellieden en hogere ambtenaren die ervan deel uitmaakten zes eveneens lid van de confrerie van de H. Dorothea : E.H. Robertus Van Severen, abt van Ter Duinen (lid van de confrerie vanaf 1750 tot 1781) ; J. Vander Stricht, kanunnik van St. Donaas (1736-1775) ; P.F. de Vooght, burggraaf, schepen van het Vrije (1750-1757), die bij Gareminj

8. B. DE PREST, *op. cit.*, pp. 92-93.

9. E. HOSTEN en E. STRUBBE, *op. cit.*, pp. 118-119.

een «St. Sebastiaan door engelen bijgestaan» (Brugge, St. Sebastiaansgilde) en kamerversieringen bestelde ; J.F. Triest, schepen van het Vrije (1754-1780) ; J. Wynckelman, heer van 't Metersche (1718-) en A. Vanden Bogaerde, schepen van het Vrije (1762-1799).

Jan Garemijn blijkt dus goed bevriend te zijn geweest met heel wat leden van de confrerie van de H. Dorothea. Misschien mede daardoor bezorgde hij ons enige mooie getuigen van 18e eeuwse tuinarchitectuur. De voorname heren pronkten blijkbaar graag met hun tuinen en lieten ze zelfs verwerken in schilderijen. In de Brugse Stedelijke Musea hebben we twee schilderijen die een duidelijk beeld geven van tuinaanleg. «Een Brugse familie» uit 1645 door Jacob van Oost de Oude¹⁰, waarvan we ons afvragen of de welgestelde burger die met enige fierheid met zijn gezin poseert en de aandacht van zijn echtgenote vraagt voor de tuin — waarnaar hij met de rechterhand wijst — niet één van de stichtende leden van de confrerie is.

Het tweede schilderij is «Hovingen van de Eekhoutabdij». Is er een verband tussen het feit dat priester Franciscus Joets in 1725 voorkomt als zorger van de Dorotheaconfrerie en dat onder Antonius Joets, die in 1757 tot abt werd verkozen van de Eekhoutabdij¹¹, in 1759 vermoedelijk door Garemijn een gezicht op «de hovingen van de Eekhoutabdij» werd geschilderd¹²? Is dit schilderij een opdracht van de pas gekozen abt of een geschenk dat hij mocht ontvangen van zijn bloemenlievende oom-priester Franciscus Joets? Of is het gewoon één van de vele salonstukken die vermoedelijk Garemijn schilderde voor een patriciërs woning op de hoek van de Predikherenstraat en Steenhouwersdijk te Brugge, vanwaar het schilderij op doek afkomstig is. Mag men op grond van de relatie Garemijn - Dorotheaconfrerie het schilderij «Hovingen van de Eekhoutabdij» met nog meer zekerheid aan Garemijn toeschrijven?

10. Inv. nr. 0.181 ; H. PAUWELS, *Catalogus Groeningemuseum*, Brugge, 1960, pp. 106-107.

11. J. WEALE, *Notice sur la fondation de l'abbaye de l'Eekhout et sur les abbés qui l'ont gouvernée*, in *La Flandre*, III (1869-70), pp. 274-299.

12. Inv. nr. 0.1375 ; A. JANSSENS DE BISTHOVEN, *Catalogus van de Brugse stadsgezichten*, Brugge, 1977, S 16. B. DE PREST, op. cit., pp. 123-125.

